

Gdańsk, 20 stycznia 2020

Dr hab. Małgorzata Dymnicka, prof. ucz.
Katedra Urbanistyki i Planowania Regionalnego
Wydział Architektury
Politechnika Gdańska

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Pawła Pisteloka

***(Re)konstruuując centrum miasta. Nowe przestrzenie publiczne Katowic
w oczach użytkowników***

Promotor: dr hab. Tomasz Nawrocki, prof. UŚ

Rozprawa liczy 558 stron i składa się z pięciu części oraz 9 rozdziałów. Zawiera obszerną bibliografię, spis fotografii, wykresów, tabel i schematów oraz aneks. Rozdziały zawierają kolejno rozważania teoretyczne skoncentrowane wokół problematyki przestrzeni i przestrzeni publicznej, charakterystykę Katowic przedstawioną w kontekście zmian dotyczących obszaru centrum, metodologię badań i przedstawienie ich rezultatów oraz podsumowanie. Głównym tematem rozprawy jest centrum miasta w dobie współczesnych przemian na przykładzie Katowic. Autor podnosi ważną kwestię dotyczącą współczesnych praktyk rewitalizacyjnych skoncentrowanych wokół odnowy centrum miasta w oparciu o eksplikację teoretycznych i empirycznych sensów pojęcia przestrzeni publicznej. Przedmiotem badań czyni centrum miasta i jego (re)konstrukcje w oparciu o relacyjne koncepcje przestrzeni, których podstawą są zależności i połączenia między różnymi miejscami, procesami i działaniami. Doktorant przedstawia wyczerpująco dokonania i refleksje socjologów, antropologów, także urbanistów, podejmując próbę wydobycia zasadniczych poglądów, opinii i stanowisk dotyczących przestrzeni publicznej.

W I części rozprawy przeprowadza analizę głównych kategorii pojęciowych, takich jak: przestrzeń, miejsce, przestrzeń publiczna, centrum jako przestrzeń publiczna, osadzając je w kontekstach przestrzenno-społecznych.

Zasadniczym założeniem, które Autor przyjął w rozprawie jest akceptacja dla humanistycznej wykładni metodologicznej, że zjawiska społeczne są zawsze ułożone w konkretnej przestrzeni, która zwrótnie oddziałuje na ludzi ją zamieszkujących/użytkujących.

W części II rozważania dotyczą Katowic w kontekście zmian i koncentrują się wokół problematyki transformacji centrum. W tym obszarze zagadnień znajdują się próby odpowiedzi na pytania o przyszłe funkcje przestrzeni publicznej i powiązane z nimi dyskursy oraz strategie rozwoju tej części miasta. Autor dostrzega w procesie rewitalizacji szansę na realizację projektów odnowy centrum, ukierunkowanych na odzyskanie utraconych funkcji społecznych. Zatem rewitalizacja centrum w interpretacji Doktoranta ma być odpowiedzią na kryzys ważnej dla miasta przestrzeni publicznej, wokół której „dojrzewa”, jak pisze Autor myśl o zmianie kierunku jej rozwoju, w odpowiedzi na współczesne oczekiwania użytkowników miasta.

Na część III rozprawy składają się badania własne (ilościowe i jakościowe), inspiracje i referencje teoretyczne oraz szczegółowy opis metodologii badań dotyczący pytań, metod, technik, narzędzi badawczych, próby oraz przebiegu badań.

Część IV zawiera wyniki badań własnych w oparciu o które Autor dokonuje socjologicznej interpretacji zjawisk zogniskowanych wokół problematyki percepcji, waloryzacji i realizacji potrzeb użytkowników centrum.

Zwieńczeniem rozprawy jest V rozdział, który stanowi podsumowanie badań opartych na podstawach empirycznych.

Ocena warsztatu naukowego

Zagadnienia przedstawione w rozprawie zostały zrealizowane przez Autora w sposób wskazujący na znajomość szerokiej literatury wykraczającej poza zakreślony w rozprawie obszar badań. Na uznanie zasługuje już samo podjęcie ważnego socjologicznie i urbanistycznie tematu, który wpisuje się we współczesny (europejski i światowy) dyskurs na temat procesu ożywiania centrów miast i przywracania im utraconych wartości humanistycznych, odpowiadających uczuciom, wyobrażeniom i funkcjom, dzięki którym w przeszłości mogły spełniać wobec swej grupy/społeczności właściwą rolę. Jedynie w takich warunkach, jak dowodził A. Wallis często przywoływany w rozprawie, obszar centrum może być miejscem i katalizatorem żywotnych procesów kulturowych.

Doktorant podejmuje więc w rozprawie, co chce wyraźnie podkreślić trudną i ambitną próbę odpowiedzi na pytania badawcze dotyczące mechanizmów rozwoju głównej przestrzeni publicznej w Katowicach - mieście transformacji przemysłowej. Buduje narrację wokół tez skoncentrowanych na relacyjnym podejściu do miejskiej przestrzeni, uznając za priorytetowe działania podmiotów społecznych jako aktywnych, dynamicznych i współtworzących miejskie środowisko aktorów. Za szczególnie zasadne i cenne należy uznać przyjęcie perspektywy badawczej odnoszącej się do porządku socjologii relacyjnej, umożliwiającej dostrzeżenie

znaczenia dynamiki zjawisk i procesów zachodzących w mieście w opozycji do statycznego, linearnego i mechanicystycznego oglądu miasta. Autor uznaje to podejście za kluczowe, ponieważ odnosi się ono do aktualnego, nie tylko w socjologii, kierunku myślenia o odnowie miast opartego na zasadzie: „miasto to jego mieszkańcy”. Stąd w rozprawie, co pragnę docenić, dominuje przypisanie relacjom i działaniom społecznym funkcji zwrotnie przekształcających przestrzeń i stwarzających „punkty wyjścia” dla nowych doświadczeń.

Odwołując się do klasycznych koncepcji, stanowisk i perspektyw w socjologii miasta reprezentowanych m.in. przez badaczy szkoły chicagowskiej, Georga Simmla, Floriana Znanieckiego, Aleksandra Wallisa, także badaczy śląskich/katowickich starszego i młodszego pokolenia, dostrzega znaczenie obszarów kulturowych w mieście, które poprzez uporządkowanie w przestrzeni funkcji, znaczeń i zachowań odzwierciedlają strukturę i potrzeby funkcjonalne zbiorowości. Wprowadzając pierwiastek humanistyczny do języka przestrzeni zwraca uwagę na miasto, w którym przestrzeń nie jest rzeczą wśród innych rzeczy ani produktem wśród innych produktów, lecz wypadkową relacji zachodzących między materią fizyczną, kulturową i społeczną. Słusznie dowodzi, że ludzie kierują się własną, subiektywną wiedzą wynikającą ze świadomych praktyk i działań mających na celu przekształcanie istniejącego porządku oraz wymagającą ciągłej interpretacji i konfrontacji z żywą tkanką społeczną. Na tym tle poruszana, badana i analizowana w rozprawie kwestia centrum miasta wybrzmiewa bardzo aktualnie.

Nieco słabiej przedstawione zostały niektóre wątki, które choć szeroko komentowane przez Autora, zasługują na bardziej szczegółowe i uporządkowane wyjaśnienia.

W części wprowadzającej Autor przedstawia motywacje osobiste związane z badanym problemem oraz kreśli ramy teoretyczne, odnosząc je do „perspektywy socjoprzestrzennej, a w węższym ujęciu, relacyjnej” (s. 11). Wyjaśnienia na tle tej wypowiedzi wymagają jednak spostrzeżenia Autora dotyczące: „zamiennie stosowanej perspektywy socjoprzestrzennej i relacyjnej – głównie ze względów stylistycznych – zrećniej bowiem pisać o przestrzeni w ujęciu relacyjnym niż o przestrzeni w ujęciu socjoprzestrzennym. Jeżeli spojrzeć na miasto jak na kategorię socjoprzestrzenną, będzie można rozpatrywać funkcjonowanie jego przestrzeni publicznych na sposób relacyjny” (s. 11). W publikacji książkowej, na którą powołuje się Doktorant jest wyraźnie napisane, że optyka socjoprzestrzenna (*sociospatial perspective*: M. Gottdiener, R. Hutchinson) zawiera cechy teorii relacyjnych (Smagacz-Poziemska 2015: 24)¹. Posługiwanie się w sposób „zamienny” wyróżnionymi perspektywami zamazuje to, co je

¹ Smagacz-Poziemska M., *Czy miasto jest niepotrzebne? (Nowe) przestrzenie życiowe młodych mieszkańców miasta*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2015.

odróżnia, uniemożliwiając czy utrudniając w ten sposób wprowadzenie nowej jakości do socjologicznego opisu miejskiej przestrzeni.

Zasadniczą cechą podejścia relacyjnego jest bowiem zapobieganie redukowaniu sposobów wyjaśniania współczesnych problemów przestrzennych przy pomocy wąskiej liczby czynników sprawczych. Autor odwołuje się w kilku miejscach do koncepcji relacyjnej, przywołując pojęcie, które zaistniało w leksykonie naukowym w 1997 roku za sprawą Mustafy'ego Emirbayera. Ten postmodernistyczny koncept miał na celu wzbogacenie do niedawna jeszcze obowiązujących w nauce form poznania społecznego. Nie była to innowacyjna myśl, ale z pewnością był to znaczący głos (*Manifesto for a Relational Sociology*) na rzecz bardziej zintegrowanego paradygmatu socjologicznego. Zwrócenie się w stronę Norberta Eliasa, Michela Foucaulta, Jürgena Habermasa, Jeffrey'a Alexandra, Pierre'a Bourdieu czy Anthony'ego Giddensa oznaczało zmierzenie się z opozycją pomiędzy relacyjnym a substancjalnym ujęciem społeczeństwa. Substancjalizm, zdaniem Emirbayera, za punkt wyjścia przyjmuje istnienie „substancji” różnego rodzaju, takich jak rzeczy, byty czy istoty, których rozpoznanie stanowi punkt wyjścia wszelkiego badania.

W przypadku podejścia relacyjnego to dynamiczny i rozwijający się proces/relacja (a nie byt/statyczne elementy), który stanowi podstawowy obiekt badania i postrzegana. W dyscyplinach pokrewnych, np. w geografii humanistycznej, teoretyczny dorobek perspektywy relacyjnej stanowi ważne podłoże dyskusji na temat zagrożeń środowiskowych, w praktyce strategicznego planowania przestrzennego czy polityce lokalnej i regionalnej. Ujęcia relacyjne przestrzeni wpływają także na rekonceptualizację związków między miastem a naturą. Podstawą relacyjnych koncepcji miast jest zrewidowanie esencjalistycznego Euklideskiego rozumienia przestrzeni na rzecz takiego ujęcia, które kładzie nacisk na zależności i połączenia między różnymi miejscami, procesami i działaniami. Jest to odejście od przestrzeni jako pojemnika, któremu nadaje się funkcje (społeczne, gospodarcze, państwowe) – na rzecz przestrzeni jako całości społeczno-ekologicznej i kulturowej. Ujęcie socjoprzestrzenne nie jest więc tożsame z ujęciem relacyjnym.

Doktorant wyczerpująco przedstawił w części wprowadzającej inspiracje, ramy teoretyczne oraz strukturę. Za pewien niedostatek metodologiczny uznaję opisanie celu pracy w części wprowadzającej. Podstawowe pojęcia i kategorie rozprawy pojawiają się na s. 191. Głównym tematem pracy jest centrum miasta, a definicja tego pojęcia pojawia się dość późno (s. 107). Można się jedynie domyślać, że konstrukcja wywodu została pomyślana w taki sposób, aby naprowadzać - w kolejności zaprojektowanej przez Autora - na kolejne tory myślenia uzasadnione metodologicznie. Ten wątek wymaga jednak komentarza Autora.

W rozważaniach teoretycznych odczuwam pewien niedostatek bardziej krytycznych refleksji dotyczących tez zawartych w książce „Socjologia przestrzeni” Martiny Löw. W rozprawie czytamy, że Autorka w swojej wykładni przestrzeni relacyjnej zastosowała tę samą logikę, co Anthony Giddens, kiedy tworzył koncepcję strukturacji – i to od tego teoretyka należy rozpocząć narrację (s. 40). Warto w tym miejscu odwołać się do krytyki podejścia do przestrzeni w wydaniu Giddensa, którą przeprowadza sama autorka „Socjologii przestrzeni”. Brak jej zgody na interpretację Giddensa przejawia się m.in. w tym, że odnosi się on do przestrzeni w jednym tylko wymiarze. Löw zwraca uwagę, że Giddens nie pyta czy działania mogą tworzyć przestrzeń, a raczej pojmuje struktury jako coś trwalszego niż czas i przestrzeń. Jej zdaniem koncepcja strukturacji Giddensa pomija wytwarzanie przestrzeni, traktując reguły jej konstytuowania się jako tło działania, a nie pole wiedzy. Ponadto w jego koncepcji nie mieści się możliwość powstania więcej niż jednej przestrzeni w jednym miejscu, ponieważ nie odróżnia on miejsca od przestrzeni. W opinii autorki koncepcja Giddensa oparta jest na przeciwstawieniu działania - strukturze, co prowadzi do wyobrażenia przestrzeni tylko na poziomie systemu. W ujęciu relacyjnym mamy natomiast do czynienia z pewnym kontekstem działania, w którym najważniejszą rolę odgrywają świadomościowe i relatywne odczucia.

Kolejna uwaga dotyczy Rozdz. I *Socjologiczne pojmowanie przestrzeni*. Zawarta w nim nazbyt liczna ilość podrozdziałów o podobnej tematyce powoduje nieuniknione powtórzenia. Podrozdziały: 1.1. *Relacyjne spojrzenie na świat społeczny*, 1.2. *Człowiek wobec przestrzeni*, 1.3. *Od przestrzeni do miejsca* i dalsze: 1.7.2. *W stronę relacyjnego ujęcia przestrzeni*; 1.7.3 *Przestrzeń jako kategoria relacyjna* wprowadzają czytelnika w obszary zagadnień, które należą albo do podobnych/tożsamyh albo do różnych porządków interpretacyjnych przestrzeni (nie tylko miejskiej) i stanowią ogólne tło rozważań, w którym rozmywają się zasadnicze cele dysertacji.

Z kolei na tle poprawnie zatytułowanego podrozdziału 2.4. *Sposoby rozpatrywania przestrzeni publicznej* za pewne niedopatrzenie językowe uznaję tytuły podrozdziałów: 2.4.2. *Prawa w przestrzeni* i 2.4.4. *Potrzeby w przestrzeni*. Należałoby uściślić o jaki typ przestrzeni chodzi (prawa w przestrzeni: prywatnej, publicznej? potrzeby w przestrzeni: prywatnej, półpublicznej, publicznej, społecznej? etc.).

Pozostając w sferze pojęć, za istotne uznałabym bardziej jednoznaczne stanowisko Autora w kwestii terminów: *public space*, *public sphere* i *public realm*. Wymienione pojęcia mają bowiem wspólne i niewykluczające się znaczenia i zakresy pojęciowe. Ich stosowanie w literaturze wiąże się z różnymi tradycjami językowymi, zwłaszcza w kulturze anglosaskiej. Odwołując się do lektury Lyn H. Lofland Doktorant dostrzega w ‘public realm’ umożliwienie

spotykaniu „innych”. Na str. 54 pisze: *Wreszcie, dochodząc do pojęcia przestrzeni publicznej i społecznej, szerzej w następnych podrozdziałach omówione zostaną ustalenia Lyn H. Lofland. Według autorki bowiem miasto jest zasadniczym społecznie terytorium (quintessential social territory). Public realm umożliwia spotkanie „innych” – nieznanymi nam osobami, lub znanymi jedynie kategorialnie. W przestrzeni publicznej (public space) również istnieje niezaprzeczalna i tkwiąca w samej idei pojęcia przestrzeni spotkania „innych”. W czym zatem tkwi zasadnicza różnica pomiędzy przywołanymi w akapicie terminami? Jakże konkretnie perspektywy wyznaczają ramy przyjętej w rozprawie konceptualizacji pojęć?*

Do dyskusji pozostawiam zastosowaną przez Autora konwersję pojęciową: *pleasure* na *gratification*. Oba terminy są pokrewne i należą do tej samej grupy semantycznej. Lofland w rozdziale o przyjemności z przebywania w przestrzeni publicznej pisze: „Just as relational forms that are actually native to other realms can be found within the public realm, so can forms of pleasures....the public realm seems to provide an especially favorable environment. Spaces...associated with enjoyment, with satisfaction, with gratification – associated, in short, with pleasure”². Z zainteresowaniem wysłucham komentarza Autora na ten temat.

Za interesującą część wypowiedzi uznaję natomiast analizę zmian, jakie dokonują się sukcesywnie w przestrzeni Katowic, a zwłaszcza w przestrzeni publicznej, nie tylko na obszarze centrum. Autor poddaje je wnikliwej socjologicznej analizie w oparciu o bogatą dokumentację, materiały promocyjne i inne dokumenty dotyczące strategii rozwoju miasta. Refleksje wokół problematyki rewitalizacji dowodzą bardzo dobrej znajomości przestrzennego i społecznego potencjału Katowic, miasta zmierzającego w kierunku odrodzenia. W dobie zwiększającej się presji ekonomicznych wyzwań i wymogów konkurencyjności oraz oczekiwań związanych z podniesieniem jakości życia w przestrzeniach publicznych projekt transformacji centrum Katowic wydaje się niezwykle ważny.

Za bardzo udaną i zasługującą na pozytywną ocenę uznaję cz. III zat. *Metodologia badań własnych* oraz cz. IV (*Nowe*) *Centrum w badaniach własnych*. Rozdziały te są odbiciem pasji i znajomości warsztatu badawczego Doktoranta.

W części empirycznej Autor przedstawia ambitne założenia badawcze dotyczące funkcjonowania centrum Katowic w świadomości mieszkańców - jako obszaru kulturowego, miejsca realizacji funkcji kulturalnych i handlowych. Kryje się w nich próba odpowiedzi na pytanie, czy centrum Katowic funkcjonuje jako przestrzeń publiczna w społecznym sensie oraz jak funkcjonuje w relacji do swoistych „podprzestrzeni” – Strefy Kultury, centrów handlowych,

---

² Lofland L. H., *The Public Realm. Exploring the City's Quintessential Social Territory*. AldineTransaction. A Division of Transaction Publishers: New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.) 2007.

starego centrum. Odczuwam pewien niedosyt, gdy chodzi o termin „podprzestrzeń”, zwłaszcza w odniesieniu do stref kultury. Nawet drobne niejasności dotyczące niektórych sformułowań mogą niekiedy przesłaniać rzeczywiste walory pracy.

Jak słusznie zauważa Doktorant metodologia badań ze względu na specyfikę problemu badawczego powinna opierać się na podstawowym narzędziu ilościowej techniki wywiadu kwestionariuszowego. Za cenne i uzasadnione w przypadku problematyki poruszanej w dysertacji uznać należy wielość technik i metod, dających większe możliwości rozpoznania złożonego zagadnienia jakim jest centrum miasta w dobie współczesnej transformacji. Za szczególnie cenne wartości centrum miasta uznaje się niezmiennie „naturalne” warunki spotykania się ludzi, największą koncentrację publicznych form i miejsc (zinstytucjonalizowanych i nieformalnych) służących rozwojowi życia społecznego. Okazuje się w przypadku Katowic, że zastąpienie starych form przestrzennych centrum przez nowe doprowadziło, jak zauważa promotor T. Nawrocki, do „znaczącej destrukcji *struktury kulturowej centrum*”. Mieszkańcy, co pokazują badania wcześniejsze i te przedstawione w rozprawie, dostrzegają i artykułują zmiany zachodzące w centrum. Dochodzimy do miejsca, w którym rozprawa ze względu na walory aplikacyjne, może być z pożytkiem wykorzystana w strategiach rozwoju obszaru centrum.

Centrum Katowic pełni także funkcje związane z zamieszkiwaniem, a więc zawiera w sobie potencjał przestrzeni społecznej. W tym sensie obszar ten jest jednocześnie przestrzenią publiczną i społeczną. Wyczerpywaniu się tradycyjnych czynników miastotwórczych towarzyszy zjawisko formowania się nowych struktur i wartości związanych z prywatyzacją przestrzeni publicznej, gentryfikacją obszarów należących do centrum miasta. Idea odzyskiwania przestrzeni społecznej w centrum miasta polega obecnie na opracowywaniu kompleksowych projektów przywracania miejsc służących realizacji różnych aktywności przewidzianych przede wszystkim dla mieszkańców. Społeczności zamieszkujące centrum miasta konfrontują się z wpływami zewnętrznymi osłabiającymi wewnętrzną integrację zarówno normatywną jak i funkcjonalną, co nie oznacza że nie posiadają potrzeb i oczekiwań wyrastających z pewnych zasad wartościowania świata społecznego w ich „naturalnym” środowisku zamieszkania. W większym stopniu opinie na ten temat opierają się na danych jakościowych i odpowiadającej im metodologii, na co zwraca uwagę Doktorant.

Znaczącą właściwością przeprowadzonych studiów i analiz zebranego materiału jest przyjęcie centrum jako podstawy do realizowania czynności związanych z życiem codziennym i kształtowaniem się więzi normatywnych przejawiających się poprzez wspólny pozytywnie przeżywany stosunek do względnie trwałych wartości i poszukiwanie nowych form

komunikacji, spotkań, wymiany. Zachęcałabym Autora do opublikowania wyników badań, które pokazują jak ważne jest dla mieszkańców i użytkowników miasta nabywanie praw do przestrzeni publicznych, dających też - zdaniem Roberta Parka ze szkoły chicagowskiej - prawo do przekształcania samego siebie. W świetle relacyjnego podejścia do katowickiej przestrzeni pytanie *czyje jest miasto* nabiera nowego sensu, zawierającego się w oddolnych praktykach codzienności, w żywej i dynamicznej przestrzeni centrum oraz refleksyjnej relacji z miejscem.

Konkluzja

W konkluzji recenzenckiej pragnę podkreślić, iż wspomniane niedostatki merytoryczne i formalne nie podważają mojej jednoznacznie pozytywnej oceny całej rozprawy. Sytuuje się ona w interesującym i ważnym nurcie humanistycznej myśli naukowej dotyczącej człowieka i jego stosunku do przestrzeni. Rozprawa mgr Pisteloka stanowi cenne źródło wiedzy socjologicznej na temat kształtowania się nowych przestrzeni publicznych w opinii użytkowników Katowic. Posiada również walory aplikacyjne, które ze względu na aktualność problematyki zasługują na uwagę i zainteresowanie instytucji/osób odpowiedzialnych za politykę miejską. Rozprawa wpisuje się w ważny współcześnie nurt dociekań nad problemami odnowy miast i kryzysu obszarów kulturowych, co znajduje odzwierciedlenie w różnych teoriach i koncepcjach oraz praktykach społecznych, wskazujących na potrzebę rozumienia coraz bardziej złożonych związków miasta, ludzi, kultury, natury i technologii. Recenzowana praca stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Autor wykazał się wnikliwą znajomością przedmiotu badań. Rozprawa przedstawiona do recenzji spełnia warunki pracy doktorskiej i może być dopuszczona do obrony publicznej.

Marysławka Dymarska